

Новаківська Л. В.
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури, українознавства
та методик їх навчання
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
М. Умань, Україна

РОЗВИТОК ПІДХОДІВ ДО СЛОВЕСНОСТІ ЯК НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ ВИКЛАДАННЯ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Упродовж XIX – початку XX ст. досліджуваний період складаються різні педагогічні напрями, течії у викладанні літератури та відповідні наукові школи з проблем розвитку методики викладання словесності: академічна; виховна, культурно-історична, психологічна інтуїтивна, формальна.

У першій третині XIX ст. широко обговорюється питання про вивчення вітчизняної словесності в школі, розпочинається створення навчальних програм і посібників. У практиці кращих педагогів-словесників простежується протиріччя між живим розвитком літературного процесу та жорсткими нормами класичної риторики і поезики, що панували в навчальних закладах.

У середині XIX століття має місце криза у викладанні російської словесності, тобто немає чітких цілей викладання, не окреслено зміст; гімназійний курс словесності перевантажений фактичним матеріалом, тяжіє до університетського; до кінця XIX століття у викладанні словесності відбуваються значні якісні зміни, російська словесність як предмет все частіше іменується літературою.

Стосовно методики викладання словесності – в середині XIX століття майже немає робіт методичного характеру, не розроблена методика навчання предмета. Створюються перші програми, підручники, методичні праці (Ф. Буслаєв, О. Галахов, В. Стоюнін, В. Водовозов, Л. Поліванов та ін.).

Кращі методисти-словесники 60-80-х рр. XIX ст., які включилися спочатку в полеміку про реальну і класичну освіту, переходять потім до осмислення проблем викладання словесності. Важливість практичного вивчення, безпосереднього знайомства з літературними творами вже ніким не заперечується, проте різними методистами завдання читання і аналізу тексту розглядаються по-різному, звідси і в самій методиці ними використовуються різні методи і прийоми вивчення.

Безсумнівний вплив на викладання словесності надають дослідження істориків літератури, зокрема перші публікації прихильників *культурно-історичної школи* (О. Веселовський та ін.) та праці основоположника *психологічної школи* О. Потебні.

На основі аналізу джерел доходимо висновку, що при всій відмінності позицій, яка проявилася в ході полеміки про викладання літератури, кращих педагогів другої половини XIX ст. об'єднує прагнення створити таку систему викладання, яка ґрунтувалася б на міцних наукових підставах, на новітніх роботах теоретиків та істориків літератури. У певному сенсі всі вони були прихильниками серйозної класичної освіти, що дає учням глибокі знання, необхідні кожній культурній людині, прищеплює навички самостійної праці.

Вчені-методисти прагнуть виробити систему вивчення літератури. Цьому присвячені методичні дослідження 60-80-х рр. XIX століття, часу реформ і дискусій. Кінець XIX століття – час, коли методика навчання літератури починає набувати статус науки, складаються *два напрямки: академічний («буслаєвсько-галахівський»)* і *виховний («водовозівсько-стоюнінський»)*.

Прихильники *академічного напрямку* у викладанні словесності вважали основною метою уроків розумовий розвиток учнів. Вони пропагували філологічне вивчення літератури, розробляли методику логіко-стилістичного аналізу тексту. «Академісти» особливого значення надавали лекціям, усним виступам і письмовим роботам учнів, заперечували необхідність бесід на уроках, були проти поверхового знайомства з текстом твору за хрестоматіями.

Прихильники ж *виховного напрямку* (В. Водовозов, В. Стоюнін, В. Острогорський, Ц. Балталон і ін.) у викладанні словесності бачили засіб морального і естетичного виховання учнів. Вони більше уваги надавали спілкуванню з дітьми, бесідам, виступали проти голого академізму і так званого «філологічного методу» [1].

На зміст і спрямованість історико-літературного курсу і підручників впливають ідеї найбільш авторитетного напрямку в літературознавстві – *культурно-історичної школи*, яка пов'язувала історико-літературний процес з історією громадської думки, що вбачала одне з основних завдань вивчення літератури в накопиченні фактів. Ідеї цієї школи реалізуються в найбільш поширених підручниках початку століття: «Очерках по истории русской литературы XIX века» (1906) [3], «Кратком курсе истории русской словесности» (1913) [4] В. Саводника та «Истории русской словесности» (1906-1908) [5] В. Сиповського.

Широке поширення отримують також ідеї *психологічної школи*, висунуті в роботах О. Потебні. Увага до внутрішньої, психологічної сторони художньої творчості, підхід до літературного твору як вираження суб'єктивних авторських переживань, інтерес до проблеми читацького сприйняття характеризують багато методичні роботи і підручники цього часу, серед яких слід виділити «Теорию прозы и поэзии» (1908) Д. Овсяннико-Куликовського [2], «Теорию словесности и хрестоматию» (1908) [8] і «Дополнительный курс теории словесности» (1910) [7] О. Шалигіна.

У статтях методистів-словесників пропагується ще один напрям у викладанні літератури – *інтуїтивізм*. Його прихильники, виходячи з того, що мистецтво сприймається тільки цілісно, інтуїтивно і без посередника і що всі спроби зрозуміти раціональний сенс художніх творів безплідні, виступають проти поширеного в школі «ідейного аналізу», пропонуючи замінити його «повільним читанням», тобто емоційним сприйняттям тексту, яке може супроводжуватися тактовним коментарем [1, с. 48].

Своєрідною реакцією на панували ідеї культурно-історичної та психологічної шкіл стають виступи прихильників *формальної школи*, які закликали звернутися до тексту твору, що має самостійну цінність. Роботи Б. Ейхенбаума, В. Жирмунського, В. Фішера, присвячені проблемам вивчення літератури, націлюють вчителів на аналіз твору як системи, сукупності прийомів, аналіз, обмежений рамками тексту тощо, на так зване «іманентне читання». Ідеї формальної школи намагається реалізувати в своєму підручнику «Учебник по истории русской литературы» (1916-1918) [6] В. Фішер.

Як свідчить аналіз джерел, у досліджуваній період проблеми викладання словесності постійно були предметом обговорень, дискусій на сторінках періодичних видань та під час роботи педагогічних форумів різного рівня.

На сторінках періодичної преси того часу (журнали «Русская школа», «Русский язык в школе», «Учитель») обговорювалися питання, пов'язані з типом навчального закладу і з особливостями викладання словесності (літератури): про концентричне викладання літератури, про філософський метод, змішаний метод і метод «творчої наочності», про роль кабінету і гімназійної бібліотеки, про співпрацю вчителів історії та літератури, викладачів російської граматики з викладачами словесності; обговорювалися способи контролю за діяльністю учня (домашнє читання, виразне читання, реферат, твір), завдання шкільних творів тощо.

Таким чином, в історії розвитку підходів до словесності як навчальної дисципліни та методики її викладання у XIX – на початку XX століття склалися такі основні тенденції. У першій третині XIX ст. широко обговорюється питання про вивчення вітчизняної словесності в школі, розпочинається створення навчальних програм і посібників. У другій половині XIX ст. вилучення риторики з числа навчальних предметів привело до перенесення акценту з навчання мови на курс теорії словесності. Починаючи з другої половини XIX ст. відбувається перехід теорії словесності від вчення про твори до історико-літературної та літературознавчої дисципліни. Загалом

досліджуваний період ХІХ – початок століття – час становлення російської словесності як усного предмета і методики викладання літератури як науки.

В контексті означеного вище, в історії розвитку підходів до словесності як навчальної дисципліни та методики її викладання у ХІХ – на початку ХХ століття виокремлено основні етапи: перша третина ХІХ ст. – початковий етап становлення методики викладання словесності; 40-50-ті роки ХІХ ст. – практичний етап розвитку методики викладання словесності; 60-90-ті роки ХІХ ст. – етап реформ та диспутів щодо методичних пошуків у справі викладання словесності; початок ХХ ст. – теоретико-граматичний етап розвитку методичної науки в галузі словесності.

Література:

1. Богданова О. Ю. Методика преподавания литературы О. Ю. Богданова, С. А. Леонов, В. Ф. Чертов. – М. : Академия, 2004. – 400 с.
2. Преображенский С. В. К вопросу о методах и приемах ведения ученических сочинений / С. В. Преображенский // Педагогич. Сборник. – 1891. – № 8. С. , 69–96; № 9. – С. 149–170; № 10. – С. 269–302.
3. Саводник В. Ф. Очерки по истории русской литературы ХІХ-го века: 2-е изд. / В. Ф. Саводник. – М. : Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1906. – 508 с.
4. Саводник В. Ф. Краткий курс истории русской словесности: С древнейших времен до конца ХVІІІ века / В Ф. Саводник. – М. : Типолит. И. Н. Кушнерева и К°, 1913. – 474 с.
5. Сиповский В. В. История русской словесности / В. В. Сиповский. – Спб. : Я. Башмаков и К°, 1906. – 651 с.
6. Фишер В. М. Учебник по истории русской литературы / В. М. Фишер. – Москва : Задруга, 1916-1918. – 231 с.
7. Шалыгин А. Г. Дополнительный курс теории словесности / А. Г. Шалыгин. – Санкт-Петербург : тип. А.Э. Коллинс (б. Ю.Н. Эрлих), 1910. – 392 с.
8. Шалыгин А. Г. Теория словесности и хрестоматия / А. Г. Шалыгин. – Пг., 1908. – 164 с.